

ВНЕСОК ДВОРЯНСТВА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК АРХІВНОЇ СПРАВИ ПОРЕФОРМЕНОГО ПЕРІОДУ

Досліджено внесок в становлення та розвиток архівної справи представників дворянства Лівобережної України пореформеного періоду. Проаналізовано та окреслено основні віхи діяльності вихідців з чернігівського та полтавського губернського дворянства в різнопланових статистичних та архівних комісіях, установах та історико-дослідних товариствах.

Ключові слова: дворянство, архів, статистика, історичний документ.

Исследован вклад в становление и развитие архивного дела представителей дворянства Левобережной Украины пореформенного периода. Проанализированы и обозначены основные вехи деятельности выходцев из черниговского и полтавского губернского дворянства в различных статистических и архивных комиссиях, учреждениях и историко-исследовательских обществах.

Ключевые слова: дворянство, архив, статистика, исторический документ.

The contribution to the establishment and development of archives predstantykyv nobility left-bank Ukraine post-reform period. Analysis and basic services are also highlights people from Chernihiv and Poltava provincial nobility in rızynopalnovykh statistical and archival commissions, institutions, and historical research companies.

Key words: nobility, archive, statistics, historical document.

Древня сіверська земля здавна славилася своїми відомими уродженцями, які внесли досить помітний вклад у розвиток суспільно-політичних та культурно-освітніх процесів, що відбувалися на Україні та за її межами протягом різних часових відрізків. Свого часу з вуст прогресивних представників українського народу не сходило ім'я відомого мореплавця Ю. Ф. Лисянського (1773-1837) та ушлявленого генерала Вітчизняної війни 1812 р. графа М. А. Милорадовича, а прихильники української культури були зачаровані віртуозною грою кобзаря О. М. Вересая (1803-1890) та неперевершеною театральною майстерністю примадонни театральної сцени М. К. Заньковецької (1860-1934).

Дворянство Лівобережної України внесло помітний вклад і в розвиток архівної справи пореформеного періоду. Так, Юзефович Михайло Володимирович (1802-1889), вийшовши у 1856 р. у відставку в чині дійсного статського радника, зайняв місце Голови київської комісії для розгляду давніх актів, яка була створена за його активної участі в 1843 р. З цього часу головна його діяльність зосередилася в археологічній комісії, де він постійно розбирав різні старовинні документи, редагував їх і спостерігав за їх виданням. При його безпосередній участі вийшли у світ кілька десятків томів праць цієї комісії. Статті Юзефовича друкувалися в різних виданнях, у тому числі у «Вестнике Юго-Западной и Западной России» [1, с. 89–90].

З друкваних праць М. В. Юзефовича на увагу дослідників історії розвитку та становлення архівної справи заслуговують «Объяснение от председателя Киевской Комиссии для разбора древних актов» (Основа, 1861 г., № 3), «Заметки по университетскому вопросу» (Вестник Юго-Западной и Западной России, 1862 г., № 1, отд. IV), «Некоторые соображения о лучшей организации деятельности археографических комиссий» (Труды 3-го Археологического съезда. Киев, 1878 г., т. I).

Відомий представник полтавського дворянства, археолог та історик мистецтва Філімонов Георгій Дмитрович (1828-1898) навчався на історико-філологічному відділенні Московського університету. В 1856 р. він був прикомандирований до московської Збройової палати, а через 2 роки був визначений у ту ж палату завідувачем її архівом і канцелярією. А у 1864 р. Георгій Дмитрович разом із своїми однодумцями заснував «Общество любителей древнерусского искусства» [2].

Виходець з дворянських родів Чернігівської губернії Домонтович Михайло Олексійович (1830-1902) зарекомендував себе здібним військовим діячем та дослідником української старовини. У 1858 р. він закінчив Імператорську військову академію [2], а за складання опису Чернігівської губернії був прийнятий у дійсні члени Російського географічного товариства [4].

У 1876 р. Михайла Олексійовича було призначено управляючим канцелярією головнокомандуючого

Дунайською армією. А 8 листопада 1881 р. він увійшов до складу військово-навчального комітету та отримав посаду голови військово-історичної комісії по опису російсько-турецької війни 1877-1878 рр. [5].

Свій внесок у розвиток архівної справи залишив і Лазаревський Олександр Матвійович (1834-1907), відомий дослідник української старовини, випускник історико-філологічного факультету Петербурзького університету. Свого часу він мав доступ до бібліотеки графа А. С. Уварові, займався складанням каталогу її рукописного фонду [6]. А перебуваючи в м. Чернігові, він вивчав та систематизував матеріали архіву генеральної військової канцелярії та казенної палати [7].

Велике зусилля в становленні архівної справи вніс й Милорадович Григорій Олександрович (1834-1905) – генерал-лейтенант, сенатор, історик. У 1890-1896 рр. обирався Чернігівським губернським предводителем дворянства. Крім численних офіційних посад, вів широку громадську і благодійну діяльність – був почесним членом чернігівського статистичного комітету, головою Чернігівської губернської вченої архівної комісії, а з січня 1898 р. ввійшов до числа членів правління Російського Генеалогічного товариства.

Активно займаючись історичними дослідженнями та маючи доступ до архівних матеріалів тогочасних установ, Г. О. Милорадович надрукував ряд унікальних книг, довідників і статей з історії та генеалогії, серед яких виділяються фундаментальні довідники «Список лиц свиты их величеств с царствования императора Петра I по 1886 год» (Київ, 1886, последующие дополненные издания: Чернигов, 1891; Чернигов, 1895; СПб., 1902), «Списки губернских предводителей дворянств Российской империи. 1785-1895» (Чернигов, 1895), «О роде дворян и графа Милорадович» (Київ, 1871), «О роде дворян Полуботок» (Київ, 1870), історичну працю «Любеч, родина преподобного Антония Печерского» (М., 1871) та ін.

Свій слід у розвиток архівної справи вніс й Самоквасов Дмитро Якович (1843-1911). В 1868 р. він закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. Займав посади професора історії російського права у Варшавському (1873-1892) і в Московському (1894-1911) університетах, викладав також у Московському імператорському ліцеї, читав відкриті лекції по археології та історії. У 1892-1911 рр. був директором Московського архіву міністерства юстиції (ММІЮ). Член і активний діяч цілого ряду учених товариств та організацій, багатьох губернських вчених архівних комісій, уключаючи Курську). Делегат III-XIV всеросійських Археологічних з'їздів, учасник Антропологічної (Москва, 1879) і Всесвітньої (Париж, 1878) виставок.

Значний унесок Д. Я. Самоквасов вніс у теорію і практику архівної справи. На середині свого життєвого шляху він очолив одне з найбільших у країні сховищ давніх актів – Московський архів міністерства юстиції. Сюди надійшли документи вищих і місцевих установ Великого Князівства Литовського, Московської держави XIV – XVII ст. та Російської імперії XVIII – XIX ст. (понад 2,5 мільйона справ) [8].

Висунутий ним на початку XX ст. проект реформи архівної служби в Росії на засадах загальнодержавної

централізації випередив свій час. Його основні ідеї виявилися реалізовані тільки після революції в новому законі про архівний фонд Російської Федерації.

Будучи керівником ММІЮ, Дмитро Якович намагався активізувати роботу по систематизації його матеріалів та створенні довідкового апарату. Результати цих титанічних зусиль були оформлені у 8 томах «Опису документів і паперів ММІЮ».

Невтомний дослідник української старовини та всесвітньовідомий статистик Русов Олександр Олександрович (1847-1915) у 1868 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. З 1876 р. він проводив статистичні дослідження в Чернігівській, Херсонській, Полтавській губерніях, Києві і Харкові, входив до складу культурно-просвітницьких товариств Одеси, Єлизаветграда, Херсона, Харкова, Чернігова, Петербурга, Києва, Полтави.

Протягом 1885-1886 рр. він, як секретар губернської земської управи, зміг залучити до статистичної роботи багатьох українських діячів. Серед них А. М. Грабенко, Т. А. Василевский, Б. Д. Грінченко, Л. В. Падалка та ін. Проживаючи у Петербурзі (вересень 1902 – вересень 1908 рр.), Олександр Олександрович очолював статистичний відділ страхової компанії «Надія».

Відомий архівіст Левицький Орест Іванович (1848-1922) закінчив Полтавське духовне училище і семінарію (1859-1869), навчався на юридичному та історико-філологічному факультеті Київського університету (1870-1874). Був учнем В. Б. Антоновича. У 1874-1921 рр. займав посаду відповідального секретаря Тимчасової комісії для розгляду давніх актів та був її першим історіографом. Також був заступник керівника Центрального архіву в м. Києві (1879-1887).

Значні досягнення вченого зафіксовані і в області археографії. З іменем Ореста Івановича пов'язані перші наукові видання літописів, історичних творів, актових матеріалів «Архіву Південно-Західної Росії» з ґрунтовними вступними статтями, текстологічними примітками і науковими коментарями.

Представник полтавського дворянства Яковенко Валентин Іванович (1859-1915) був відомим літератором та земським статистиком. До статистичних робіт був залучений з 1880 р. при дослідженні московських фабрик і заводів. У 1893 р. був запрошений завідувати статистичними роботами смоленського губернського земства. З 1894 до 1901 рр. завідував статистичними роботами Санкт-Петербурзького губернського земства. За цей час під його керівництвом вийшов «Збірник матеріалів з початкової народної освіти», історичний нарис «Жебраки Санкт-Петербурзької губернії» та ін.

До когорти відомих представників сіверського краю належить і постать генерал-лейтенанта Баїова О. К. (1871-1935), видатного дослідника історії військової майстерності, людини, якій за своє життя довелося відчувати як задоволення від злетів своєї науково-викладацької кар'єри, так і перенести всі незгоди перебування на арені військових баталій часів Першої світової війни й життя в еміграції.

Олексій Костянтинович Баїов народився 8 (за новим стилем – 20) лютого 1871 р. в сім'ї підполковника (майбутнього генерал-майора) Баїова Костянтина

Олексійовича (1839-1903), вихованця Полтавського кадетського корпусу (1856) та випускника курсу Миколаївської академії генерального штабу (1862) [9, с. 23]. Отримавши початкову освіту в домашніх умовах, майбутній дослідник військової історії продовжив своє навчання та опанування різнопланових наук у Володимиро-Київському кадетському корпусі, з якого у 1886 р. був переведений до 2-го Костянтинівського військового училища (м. Санкт-Петербург), курс наук в якому він закінчив у 1890 р.

Керівництво академії на чолі з генерал-лейтенантом В. Г. Глазовим [10] пам'ятало про здібного свого випускника, і в 1902 р. його, армійського підполковника, було призначено керівником підрозділу, який відав організаційними питаннями підготовки слухачів-армійських офіцерів. А через 2 роки він отримав посаду керівника справами академії, яку на той час очолював генерал М. П. Михневич. Таким чином молодий дослідник військової історії отримав доступ до унікальних документів, інформацію з яких він використав під час написання своїх майбутніх історичних розвідок.

Досвід щодо написання дослідницьких робіт з військової історії в значній мірі допоміг Олексію

Костянтинівичу бути активним і діяльним членом військово-історичної комісії із написання історії російсько-японської війни, яка працювала в 1906-1910 рр. Результатом роботи комісії була підготовка та друк фундаментального дослідження «Русско-японская война 1904-1905 гг.», виданого в 9 томах (16 книгах) [10].

У 1909 р. під керівництвом Олексія Костянтинівича були видані два томи архівних документів, які відносилися до Полтавського періоду Північної війни за активним сприянням Імператорського Російського військово-історичного товариства [11].

З розвалом фронту генерал-лейтенант Олексій Баїов повернувся до Петрограду й з 16 грудня 1917 р. зайняв посаду професора Миколаївської Академії генерального штабу, яку на той час очолював генерал-майор О. І. Андогський [12]. Одночасно продовжувалася й наукова діяльність Олексія Костянтинівича. Саме він очолив Комісію по приведенню в порядок історичного архіву та працював над поповненням колекцій Артилерійського та Інженерного музеїв столиці [13].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Языков Д. Д. Обзор жизни и трудов покойных русских писателей, вып. IX, стр. 89–90.
2. Археологические известия и заметки. – 1898. – № 11–12.
3. Глиноецкий Н. П. Исторический очерк Николаевской академии Генерального штаба. – СПб., 1882. – 698 с. разд. паг; 14 л. портр.
4. Черниговская губерния: [Описание] / [Сост. Ген. штаба подполк. М. Домонтович, д. чл. Рус. геогр. о-ва]. – СПб.: Тип. Ф. Персона, 1865. – 737 с. разд. паг., 19 л. табл., карт.; 26 см. – (Материалы для географии и статистики России, собр. офицерами Ген. штаба).
5. Обзор русско-турецкой войны 1877-1878 гг. на Балканском полуострове. – СПб., 1900; Описание русско-турецкой войны 1877-1878 гг. на Балканском полуострове и Особое прибавление. Т. 1-9. – СПб., 1901-1913.
6. Багалея Д. И. Новый историк Малороссии. – СПб., 1891.
7. Сулиминский архив (Киев, 1884); Мотыжинский архив (Киев, 1890).
8. Щавелёв С. П. Историк Русской земли (жизнь и труды Д. Я. Самоквасова). – Курск: Изд-во Курского медицинского университета, 1998. – 282 с.
9. Павловский И. Ф. Исторический очерк Петровского Полтавского Кадетского Корпуса (1840-1890). – Полтава, 1890.
10. Всестороннее изучение русско-японской войны началось только после ее окончания специальным органом – Военно-исторической комиссией по описанию русско-японской войны 1904-1905 гг., учрежденной в сентябре 1906 г. при Главном управлении Генерального штаба под председательством генерал-майора В. И. Ромейко-Гурко. Всего над описанием войны трудились 35 человек. За четыре года было изучено 12 тыс. документов. Итогом работы явилось создание труда «Русско-японская война 1904-1905 гг.», изданного в 9 томах (16 книгах).
11. Документы Северной войны. Полтавский период. Вып. I. – СПб., 1909.
12. Андогский А. И. (1876-1931), генерал-майор, выпускник Николаевской академии Генерального штаба (1905). Начальник академии Генерального штаба (1917-1922). Был одним из организаторов общества ревнителей военных знаний и его секретарем. С 1923 г. жил в Харбине, где много работал по военным вопросам, читал лекции и писал статьи. Как крупный специалист по стратегии был приглашен для чтения лекций к японскому наследному принцу. Автор работ по военно-политическим вопросам.
13. Артиллерийский музей Санкт-Петербурга основан в 1756 г. С 1868 г. он располагается в здании бывшего Арсенала. До 1965 г. назывался Артиллерийским историческим музеем.

Рецензенти: Дарієнко В. М., д.і.н., професор Херсонського економіко-правового інституту;
Маврін О. О., к.і.н., доцент, заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.